

The Lived Experience of Seminary Students Regarding the Doctrine of “Guaranteed Livelihood for Pursuers of Knowledge”

Karim Khan-Mohammadi¹ , Mahdi Sanatpour Amiri²

1. Faculty Member, Professor, Department of Culture and Communication Studies, Baqir al-Olum University
(Corresponding Author).

khanmohammadi49@yahoo.com

2. PhD Candidate in Culture and Communication, Baqir al-Olum University.

mahdisanatpouramiri@gmail.com

Received: 2025/04/20; Accepted 2025/09/09

Extended Abstract

Introduction and Objectives: The present study investigates the lived experiences of seminary students in Qom concerning the doctrine of “guaranteed livelihood for students of knowledge.” Rooted in Hadith and narrative sources, this doctrine posits that God ensures the sustenance of those who dedicate themselves to religious knowledge and the study of Islamic sciences. This issue holds substantial significance among students of religious sciences, as their commitment to study often limits their ability to engage in conventional work to secure their own livelihood. The doctrine emphasizes that seminarians should focus exclusively on their religious duties—such as studying, teaching, debating, and propagating knowledge—without diverting attention toward income-generating activities. The question of scholars’ and students’ livelihood has historically been a central concern in human sciences, particularly religious studies. The extended duration of their education, the

Authors retain the copyright. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

non-commercial nature of religious scholarship after graduation, and the clerical persona—sometimes seen as incongruous with conventional economic activity—necessitate a distinct exploration of their sustenance. Various strategies have been proposed to address this challenge, including governmental support, institutional assistance, or engaging in permissible economic activity. However, the doctrine of guaranteed livelihood offers an alternative approach, highlighting reliance on divine providence rather than conventional sources of income.

Despite the importance of this doctrine, empirical field research on the subject remains scarce. Therefore, this study aims to explore the lived experiences of seminary students in Qom concerning the doctrine of guaranteed livelihood, examining their beliefs, perceptions, and actual encounters with this principle. Central research questions include: Has divine provision, “from whence they do not expect,” manifested in the lives of seminarians? If not, what obstacles impede the realization of this divine promise? The study aims to provide insight into how seminarians negotiate their faith and practical life under the framework of this doctrine.

Methodology: This research employs a field-based qualitative approach, utilizing thematic analysis for data collection and interpretation. Data were gathered through three complementary anthropological techniques: semi-structured interviews, participant observation, and document review.

Interviews: Semi-structured interviews were conducted with 30 seminary students, including both current students and graduated clerics. Participants were selected to reflect a range of ages, academic levels, and levels of dedication to ensure the comprehensiveness of the findings. Interviews included both open-ended and structured questions, designed to capture local interpretations, personal experiences, and the nuanced understanding of the doctrine of guaranteed livelihood.

Participant Observation: Drawing on his own experience as a seminarian, the researcher engaged in participant observation, providing a unique insider perspective on how students navigate issues of livelihood and sustain their studies while adhering to doctrinal principles. This approach allowed for the discovery of subtle and confidential aspects of seminarians’ experiences.

Document Review: In order to contextualize the doctrine historically and doctrinally, the researcher reviewed primary and secondary sources, including Hadith collections, biographies of prominent scholars, and writings on the economic conditions of seminary students. This review informed the interpretation of lived experiences in relation to historical and religious sources.

Data Analysis: Following data collection, thematic analysis was conducted in several stages: transcription and thorough reading of interviews, initial coding to identify key concepts, secondary coding to group related statements, and the construction of a thematic network to develop a conceptual model. This systematic approach transformed scattered qualitative data into structured insights, revealing the patterns and variations in students' lived experiences.

Results: The findings reveal that seminary students' experiences with the doctrine of guaranteed livelihood are diverse and can be categorized into three primary groups:

1. **Absolute Believers:** These students hold a profound conviction in the doctrine and provide concrete examples from their lives in support of their beliefs. They report that their basic needs have been met "from whence they did not expect," and they interpret these experiences as manifestations of divine providence. For them, God's sustenance enables full dedication to study and religious duties without anxiety about material needs.
2. **Non-Believers:** This group either rejects the doctrine outright or reports experiences inconsistent with it. Non-believing seminarians consider the doctrine irrational and emphasize the necessity of personal effort in earning a livelihood, echoing the principle that "man's provision is the result of his own striving." These students have faced considerable financial hardship, which contradicts the expectations set by the doctrine, leading them to rely on conventional means of sustenance rather than divine providence.
3. **Conditional Believers:** These seminarians accept the principle of guaranteed livelihood but perceive it as contingent upon certain conditions. They attribute financial difficulties to factors such as insufficient diligence in study, lack of sincere effort, failure to observe religious and ethical duties, or insufficient reliance on God. For this group, fulfillment of the doctrine depends on students' own performance and adherence to spiritual, moral, and practical prerequisites, including wearing clerical attire, demonstrating piety, and maintaining contentment and patience. Conditional believers reconcile apparent contradictions between the doctrine and personal experience by situating the guarantee within a framework of personal accountability and religious conduct.

Discussion and Conclusion: This research demonstrates that the doctrine of guaranteed livelihood for students of knowledge transcends mere textual or theological affirmation and becomes a lived, interpretive experience among seminarians. Differences in perception and experience lead to the categorization of students into absolute believers, non-be-

lievers, and conditional believers, illustrating the nuanced interaction between religious doctrine and personal experience.

Importantly, even absolute believers do not equate the divine guarantee with wealth, luxury, or the complete absence of financial difficulties. Instead, they perceive it as provision of the minimum necessities required to pursue study and spiritual development. The main challenge arises from observing fellow students facing financial hardship despite diligence, which has prompted many believers to introduce conditional interpretations to reconcile lived realities with doctrinal teachings. Conditions identified include diligence in study, reliance on God, seeking divine intercession, personal piety, and maintaining contentment, highlighting that, in practice, the realization of divine guarantee is intertwined with human effort.

The study underscores that seminary students' experiences are complex, encompassing layers of belief, interpretation, and practice. Non-believing students, confronting unmet expectations, prioritize personal striving over reliance on divine provision, reflecting broader debates about the role of human agency in relation to providence. Conditional believers exemplify a middle path, integrating reliance on God with personal responsibility and ethical practice. These findings contribute to a deeper understanding of how religious doctrines are internalized, negotiated, and operationalized in the lived experiences of students within Islamic seminaries.

This research provides foundational insights for future studies examining the interplay between religious beliefs, lived experiences, and socio-economic conditions of seminarians. It suggests that the doctrine of guaranteed livelihood functions not only as a theological principle but also as a framework shaping the social, spiritual, and practical dimensions of seminarians' lives. By exploring these experiences, the study enriches broader discussions on religious education, human behavior, and the intersection of faith and material sustenance in Islamic scholarly contexts.

Keywords: Livelihood of Seminary Students, Student of Knowledge, Providence, Student, Seminarian, Islamic Seminary.

Cite this article: Khan-Mohammadi, Karim, and Sanatpour Amiri, Mahdi (2025). The Lived Experience of Seminary Students Regarding the Doctrine of “Guaranteed Livelihood for Pursuers of Knowledge”. *Journal of Islam and Social Sciences* 17(34): 59-92.

بررسی تجربه زیسته طلاب از آموزه «تضمین شدن روزی طالبان علم»

کریم خان محمدی^۱ ، مهدی صنعت پورامیری^۲

۱. عضو هیئت علمی و استاد گروه مطالعات فرهنگ و ارتباطات دانشگاه باقرالعلوم (نویسنده مسئول).

khanmohammadi49@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری فرهنگ و ارتباطات دانشگاه باقرالعلوم.

mahdisanatpouramiri@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۳۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۸

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: پژوهش حاضر به بررسی تجربه زیسته طلاب حوزه علمیه قم از آموزه «تضمین شدن روزی جویندگان دانش» می‌پردازد. این آموزه با تکیه بر مستندات حدیثی و روایی، بر این باور است که خداوند روزی جویندگان دانش و طلاب را تضمین کرده است. این موضوع در میان طلاب علوم دینی از اهمیت بالایی برخوردار است؛ زیرا به دلیل اشتغال به تحصیل، فرصت کافی برای کسب درآمد و تأمین معیشت خود را ندارند. این آموزه بیان می‌کند که طلاب باید صرفاً به امور طلبگی مانند درس خواندن، مباحثه، تبلیغ و تدریس بپردازند و نباید به دنبال کار برای تأمین معاش خود باشند.

تأمین معیشت دانش‌پژوهان علوم انسانی، از جمله طلاب علوم دینی، همواره مسئله‌ای با اهمیت بوده است. طولانی بودن دوره تحصیل، درآمدزا نبودن علوم دینی پس از فارغ‌التحصیلی، و وجهه

دینی طلاب که تا حدودی با فعالیت اقتصادی منافات دارد، از جمله دلایلی است که تأمین جداگانه معیشت آنها را ضروری می‌کند. راه‌حل‌های مختلفی از جمله کمک حاکمیت یا انجام فعالیت‌های اقتصادی برای حل این مشکل پیشنهاد شده است. با وجود این، آموزه تضمین روزی طلاب، راه‌حلی متفاوت را ارائه می‌دهد که به جای پیگیری اسباب متداول، بر اتکا به وعده الهی تأکید دارد.

با توجه به اهمیت این آموزه و کمبود پژوهش‌های میدانی در این زمینه، هدف اصلی این تحقیق، بررسی تجربه زیسته طلاب حوزه علمیه قم از این آموزه و شناسایی دیدگاه‌ها، باورها و تجربیات آنهاست. این پژوهش درصدد پاسخ به این سؤالات است: آیا تضمین معیشت و رزق «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» در زندگی آنها اتفاق افتاده است؟ و در صورت عدم وقوع، چه موانعی بر سر راه آن وجود داشته است؟

روش: این پژوهش از رویکرد میدانی و روش تحلیل مضمون برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات استفاده کرده است. برای جمع‌آوری داده‌ها، نگارنده از سه فن مختلف مردم‌شناختی شامل مصاحبه، مشاهده مشارکتی، و بررسی اسناد و مدارک بهره گرفته است.

مصاحبه: نگارنده با ۳۰ نفر از طلاب، از جمله طلاب شاغل به تحصیل و روحانیون فارغ‌التحصیل، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام داده است. مصاحبه‌شوندگان از لحاظ سن، مقاطع تحصیلی و میزان اهتمام به درس متنوع بوده‌اند تا نتایج پژوهش، گویای مختصات تمام طلاب باشد. در این روش، سؤالات باز و بسته در یک چهارچوب مشخص مطرح می‌شوند. هدف از مصاحبه‌ها، کشف برداشت‌های محلی و باورداشت‌ها از آموزه تضمین معیشت و دستیابی به تجربه زیسته طلاب بوده است.

مشاهده مشارکتی: نگارنده به عنوان یک طلبه، خود این مسئله را در زندگی خود تجربه کرده و از نزدیک با نحوه رفتار طلاب با مسئله تأمین معاش آشنا بوده است. این روش امکان کشف جنبه‌های دقیق و محرمانه زندگی افراد را فراهم می‌کند.

بررسی اسناد: برای شناخت تاریخچه و ابعاد مختلف این آموزه، اسناد نوشتاری و کتابخانه‌ای بررسی شده است. این بخش شامل بررسی روایات، کتاب‌های زندگی‌نامه علما، و نظرات آنها درباره تأمین معاش طلاب بوده است.

تحلیل داده‌ها: پس از جمع‌آوری اطلاعات، مراحل تحلیل مضمون شامل مطالعه و پیاده‌سازی

مصاحبه‌ها، کدگذاری اولیه (شناسایی کلمات کلیدی)، کدگذاری ثانویه (خوشه‌بندی جملات مرتبط) و ترسیم شبکه مضامین (حرکت به سمت مدل مفهومی) طی شده است. این روش به تبدیل داده‌های متنی پراکنده به داده‌های غنی و تفصیلی کمک می‌کند.

نتایج: نتایج تحقیق نشان می‌دهد که طلاب تجربه‌های یکسانی از آموزه تضمین معیشت ندارند. این تجربیات به سه دسته کلی تقسیم می‌شوند:

۱. معتقد مطلق

این گروه از طلاب عمیقاً به این آموزه باور دارند. آنها باورهای خود را به تجربیات مثبتی مستند می‌کنند که در زندگی خود داشته‌اند. برای این گروه، شیوه تأمین نیازهایشان به گونه‌ای بوده که اغلب به صورت «من حیث لایحتسب» (از جایی که گمان نمی‌برند) اتفاق افتاده است. این افراد معتقدند: خداوند حداقل‌های زندگی آنها را تأمین کرده تا ذهنشان از مشغله‌های مالی خالی باشد.

۲. غیرمعتقد

این گروه از طلاب یا به‌طور کلی به این آموزه اعتقاد ندارند یا با آن تجربه منفی داشته‌اند. آنها این آموزه را غیرعقلانی دانسته و معتقدند که شخص باید برای کسب معاش خود بکوشد؛ زیرا «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى». این دسته از طلاب، مشکلات مالی فراوانی را تجربه کرده‌اند که با این آموزه همخوانی ندارد.

۳. اعتقاد مشروط

این گروه از طلاب به آموزه تضمین معیشت باور دارند؛ اما آن را به شرایطی مشروط می‌دانند. آنها برای توجیه مشکلات مالی خود و سایر طلاب درسخوان، ضمانت الهی را به عواملی مانند جدیت در تحصیل، عمل به وظیفه، توکل، توسل به خدا و اولیا، پوشیدن لباس روحانیت، تقوای الهی، اخلاص، و قناعت مشروط کرده‌اند. این افراد معتقدند: اگر در زندگی مشکل مالی پیش می‌آید، تقصیر از کم‌کاری یا نقص در انجام وظایف خود آنهاست.

بحث و نتیجه‌گیری: یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آموزه «تضمین روزی طالبان علم» صرفاً یک خبر یا روایت دینی نیست؛ بلکه در زندگی طلاب به یک تجربه زیسته تبدیل شده است. تفاوت در برداشتها و تجربه‌ها، به تقسیم‌بندی طلاب به سه دسته معتقد مطلق، غیرمعتقد و معتقد مشروط منجر شده است.

نوع مقاله: پژوهشی

نکته قابل توجه این است که حتی طلاب معتقد به این آموزه نیز، تأمین معیشت را به معنای زندگی مرفه یا نبود مشکلات مالی نمی‌دانند. آنها معتقدند که خداوند حداقل‌های زندگی را برایشان فراهم کرده است تا بتوانند با فراغ بال به تحصیل بپردازند. چالش اصلی برای باورمندان، مشاهده مشکلات مالی در میان طلاب درسخوان است. به همین دلیل، برای تبیین این تناقض ظاهری، شرایطی را برای تحقق این وعده الهی در نظر گرفته‌اند. این شرایط شامل جدیت در تحصیل، توکل، توسل، تقوا و قناعت است. این امر نشان می‌دهد که در ذهن طلاب، این آموزه به صورت یک باور مشروط درآمده است و موفقیت در آن به تلاش و عمل آنها نیز وابسته است.

این پژوهش با استفاده از روش‌های کیفی، به لایه‌های پنهان تجربه طلاب دست یافته و نشان می‌دهد که برداشت آنها از این آموزه، پیچیده‌تر از یک باور ساده است. در مقابل، طلاب غیرمعتقد، به دلیل عدم تحقق این آموزه در زندگی خود، آن را رد و بر لزوم تلاش برای کسب روزی تأکید می‌کنند. این دیدگاه‌ها، همگی بازتابی از برداشت‌های متفاوت از مستندات روایی و قرآنی است که حتی در میان علما نیز وجود دارد. این پژوهش، زمینه را برای تحقیقات بیشتر در زمینه ارتباط بین باورهای دینی و تجربه زیسته افراد فراهم می‌آورد.

واژگان کلیدی: معیشت طلاب، طالب علم، روزی، دانش‌جو، طلبه، حوزه علمیه.

استناد: خان‌محمدی، کریم، و صنعت پورامیری، مهدی (۱۴۰۴). بررسی تجربه زیسته طلاب از آموزه «تضمین شدن روزی طالبان علم». مجله اسلام و علوم اجتماعی ۱۷ (۳۴): ۵۹-۹۲.

۱. مقدمه

همواره بحث از تأمین معیشت دانش‌پژوهان علوم انسانی، از مسائل بااهمیت تلقی شده است. این دغدغه، به زمان اشتغال به تحصیل اختصاص ندارد؛ بلکه شامل بعد از فارغ‌التحصیلی و ورود به بازار کار نیز می‌شود. این بحث، در مورد طلاب علوم دینی نیز -که زیرشاخه علوم انسانی محسوب می‌شوند- وجود دارد؛ اما به دلایلی معیشت آنها باید به‌طور جداگانه مورد بحث و بررسی قرار گیرد. طولانی‌تر بودن مدت‌زمان تحصیل طلاب، درآمدزا نبودن علومی که فرا می‌گیرند برای بعد از فارغ‌التحصیلی، داشتن وجهه دینی و تا حدودی منافات داشتن فعالیت اقتصادی با تحصیل آنها (به دلیل حجم درس) از عواملی است که نیاز به بحث جداگانه از معیشت طلاب علوم دینی را جدی‌تر می‌کند.

راه‌حل‌های مختلفی مانند کمک حاکمیت (غروی‌ان، ۱۳۷۷) یا انجام فعالیت‌های اقتصادی (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۴۸۵) از طرف اندیشمندان برای رفع مشکل اقتصادی طلاب ارائه شده است. گرچه تفاوت‌های اساسی در راهکارهای ذکر شده وجود دارد، اما نقاط مشترک همه آنها پیگیری مسئله از اسباب متداول است. این درحالی است که آموزه‌ای رایج در بین عده‌ای از طلاب و استادان حوزه علمیه وجود دارد که با تکیه بر مستندات روایی و قرآنی معتقدند: خداوند روزی طلاب را تضمین کرده است و بعضی از آن به‌عنوان رزق «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (طلاق، ۳) یاد می‌کنند. در نگاه ایشان، اگر طلبه صرفاً به امور طلبگی همچون تحصیل، تدریس و تبلیغ مشغول باشد، خداوند متعال روزی او را می‌رساند. حال مسئله این است که تجربه زیسته طلاب از آموزه «تضمین شدن معیشت جوینده دانش» چیست؟ و آیا این تضمین معیشت و رزق بدون گمان و حساب در زندگی آنها اتفاق افتاده است یا نه و اگر اتفاق نیفتاده، چه موانعی بر سر راه آن وجود داشته که با رفع آن تضمین معیشت اتفاق می‌افتد. تحقیقاتی در مسئله معیشت طلاب انجام شده است که به شرح ذیل است:

۱. «دسترنج»، نوشته حسین کریمی و احمد میرزایی (۱۴۰۰): این کتاب با رویکردی روایی، در دو فصل به بحث معیشت طلاب پرداخته است. در فصل اول این کتاب، به تبیین وضعیت مطلوب معیشت طلاب پرداخته شده و در فصل بعدی، به این سؤال پرداخته شده است که آیا طلاب باید به دنبال کسب‌وکاری به‌غیر از امور طلبگی باشند یا خیر؟

۲. «نظام اقتصادی سازمان روحانیت»، نوشته وحید نجفی (۱۳۹۷): این کتاب یکی از کتب مهمی است که در زمینه اقتصاد روحانیت نوشته شده و در آن به چند مسئله می‌پردازد: از جمله وضعیت طلاب

علوم دینی در طول تاریخ، وضعیت اقتصادی ادیان دیگر، ارائه فراتحلیل از مشکلات، ارائه راهکارهایی برای حل مشکلات و در پایان هم مصاحبه‌هایی با نخبگان و صاحب‌نظران در این عرصه انجام شده است.

۳. «مشکل اصلی سازمان روحانیت»، نوشته شهید مرتضی مطهری: در این مقاله شهید مطهری مشکل اساسی سازمان روحانیت شیعه را وابستگی اقتصادی به مردم عنوان کرده و می‌نویسد: همان‌طور که حوزه‌های اهل سنت در طول تاریخ از جهت اقتصادی وابسته به حکومت‌ها بوده‌اند و این باعث شده نسبت به اشتباهات حکومت‌ها سکوت کنند، حوزه‌های شیعه هم در طول تاریخ از جهت اقتصادی به مردم وابسته بودند و این باعث شده در برابر اشتباهات مردم سکوت کرده و به‌نوعی دچار عوام‌زدگی شود. در نتیجه از دیدگاه ایشان حوزه‌های علمیه باید از جهت اقتصادی مستقل باشند و به‌وسیله بنگاه‌ها، اقتصاد خود را مدیریت کند. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، هیچ‌کدام از این منابع به بررسی تجربه زیسته طلاب نپرداخته‌اند و از موضوع موردبررسی فاصله دارند.

۲. مستندات مسئله و رویکردهای موضوع

اعتقاد به آموزه تضمین شدن رزق طلاب نه صرفاً یک آموزه ساده در بین طلاب، بلکه جمله مورد تأکید و متداول در بین استادان اخلاق و بعضی از بزرگان حوزه است (بنابی، بی‌تا: B2n.ir/f65324؛ شاه‌آبادی، ۱۳۹۵: ۵۳۷). ایشان کلام خود را به آیاتی همچون آیه ۳ سوره طلاق،^۱ روایاتی که از تضمین روزی اهل علم سخن گفته و تجربه‌های متعددی مستند می‌کنند که از علما و روحانیون نقل شده است. البته مهم‌ترین مستند این افراد نیز، روایاتی است که در آنها از تضمین روزی طلب‌کنندگان علم توسط خداوند بحث شده است.

بعضی بزرگان همچون شهید ثانی رحمته‌الله در کتاب منیة المرید بدان اشاره کرده‌اند. ایشان پس از ذکر یکی از این روایات،^۲ برای تأیید مضمون آن می‌نویسد: «غیر طالب علم برای به‌دست آوردن روزی خود،

۱. «وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا؛ و از جایی که حسابش را نمی‌کند، به او روزی می‌رساند و هرکس بر خدا اعتماد کند، او برای وی پس است. خدا فرمانش را به انجام رسانده است. به‌راستی خدا برای هر چیزی اندازه‌ای مقرر کرده است» (طلاق، ۳).

۲. «عنه رحمته‌الله: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ تَكَفَّلَ لِطَالِبِ الْعِلْمِ بِرِزْقِهِ خَاصَّةً عَمَّا صَمِنَهُ لِغَيْرِهِ» (شهید ثانی، منیة المرید، ص ۱۶۰؛ نعمه‌الله الموسوی الجزائری، الأنوار النعمانیة، ج ۳، ص ۳۴۱).

نیازمند سعی و تلاش است؛ اما طالب علم بدون آنکه مکلف به سعی و تلاش برای تحصیل رزق خود باشد، به صرف طالب و جوینده علم بودن، خداوند روزی او را خواهد رسانید؛ البته به شرط نیت صحیح و اراده خالص او. در همین رابطه برای خود من حوادث و نکته‌های دقیقی از ابتدای تحصیل تاکنون از لطف خداوند و کمک‌های زیبای او رخ داده است که در صورت جمع‌آوری آنها، حجم عظیمی را تشکیل خواهد داد که تنها خداوند از آن آگاه است...» (شهیدثانی، ۱۴۱۳ق، ص ۱۶۰).

در روایت دیگری از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چنین آمده است: «کسی که طلب کند علم را، خداوند متعال رزق او را ضمانت می‌کند».^۱ شهید ثانی «رحمه الله علیه» در روایت سومی از حضرت رسول آورده‌اند: «کسی که در دین خدا تفقه و تفحص کند، خداوند نیازهای او را برآورده می‌کند و رزق او را از جایی که گمان نمی‌برد، خواهد رسانید» (شهیدثانی، ۱۴۱۳ق، ص ۱۶۰). نکته قابل توجه این است که در هر سه روایت به تضمین شدن رزق «جویندگان دانش» اشاره شده که می‌توان چنین نتیجه گرفت تا زمانی که طلاب به دنبال تحصیل علم باشند، خداوند روزی آنها را تأمین می‌کند.

البته روایات یادشده تنها مستند قائلان به این مسئله نیست و همان‌طور که ذکر شد، آیات قرآن کریم و تجربیات فراوان بسیاری از طالبان علم از دیگر مستندات این افراد است. همان‌طور که در روایت سوم هم اشاره شده، خداوند روزی کسانی را که در دین تفقه کنند، بدون حساب می‌دهد. مسئله‌ای که خداوند در آیه سوم سوره طلاق این رزق را -البته برای کسانی که تقوا پیشه کنند- تضمین کرده است؛ از این رو برخی از تأمین معاش طلاب، به عنوان «رزق من حیث لایحتسب» نام می‌برند. فهم این افراد از «رزق من حیث لایحتسب» رزقی است که برای کسب آن، نیازی به تلاش نیست؛ بلکه آن روزی، شخص را طلب می‌کند و خداوند متعال به گونه‌ای که خود شخص هم نمی‌فهمد، آن رزق را به دست او می‌رساند. چنین تفسیری از «رزق من حیث لایحتسب» از بعضی روایات تفسیری ذیل این آیه متبادر به ذهن بوده و بعضی مفسران به آن اشاره کرده‌اند و مطابق ظاهر آیه مورد نظر است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۴۶۰). برخی دیگر نیز رزق «من حیث لایحتسب» را این‌گونه تفسیر کرده‌اند که در کنار قانون علیت و ساختارهای مشخصی

۱. «رسول الله صلی الله علیه و آله: مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ كَفَّلَ اللَّهُ بِرِزْقِهِ» (احمد بن علی «خطیب بغدادی»، تاریخ بغداد، ج ۳، ص ۱۸۰؛ محمد بن سلامه قضاعی، مسند الشهاب، ج ۱، ص ۲۴۴ و ۲۸۰؛ یحیی بن الحسین بن اسماعیل بن زید الحسنی الشجری الجرجانی، الأمالی الخمیسیة، ج ۱، ص ۶۰).

که خداوند برای دنیا در نظر گرفته است، رزق‌های «محاسبه نشده‌ای» نیز قرار داده که در محاسبات بشر لحاظ نمی‌شود که براساس این، شخص باید تمام تلاش خود را برای کسب معاش بگذارد و البته در کنار آن از رزق‌های محاسبه نشده خداوند هم استفاده کند (سیدابن‌قطب، ۱۳۸۷، ج ۵، ص ۱۷۸).

حال مسئله اینجاست که چه معنایی از تضمین شدن معیشت در ذهن طلاب علوم دینی نقش بسته است. آیا رزق بدون حساب، معنای ارتکازی در ذهن آنهاست یا تأمین معیشت از اسباب عادی؟ همچنین در پی آن هستیم تا در تجربه زیسته طلاب علوم دینی، این تضمین معیشت و رزق بدون گمان و حساب اتفاق افتاده است یا خیر و اگر نیفتاده در چه صورتی اتفاق می‌افتد.

۳. ایضاح مفاهیم

در این بخش واژگانی همچون «تضمین»، «طالب علم/ طلبه» و «روزی» بررسی می‌شود که سازه مفهومی موضوع را تشکیل می‌دهند.

۳-۱. تضمین-تکفل: نخستین مفهومی که به عنوان مفهوم پایه این پژوهش بررسی می‌شود، مفهوم «تضمین» و «تکفل» است؛ زیرا خداوند متعال وعده «تضمین» معیشت جویندگان دانش را داده است. تضمین در لغت از ماده «ضَمَنَ-ضَمْنًا وَضَمَانًا الشَّيْءَ وَبِهِ» به معنای کفالت و ضمین هم به معنای کفیل و ضامن است (صاحب، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۲۷). ابن فارس ریشه ضمان را به قرار دادن چیزی در چیزی که حاوی آن است، برگردانده و اضافه می‌کند که از همین جهت، زمانی که شئی را در ظرفی قرار بدهند، گفته می‌شود ضَمَنْتَ [الشَّيْءَ] و وثیقه را از این جهت ضمان می‌گویند که شخص با ضمانت کردن، مسئولیت خود را برعهده گرفته است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۳۷۲).

طبق آنچه گفته شد، واژه «ضمانت» هم معنای واژه «کفالت» است. راغب اصفهانی در تعریف کفالت می‌نویسد: «الْكَفَالَةُ» به معنای پذیرفتن عهد و ضامن شدن است و «تَكْفَلْتُ بِكَذَا وَكَفَلْتُهِ فَلَانًا؛ یعنی کفالت او را پذیرفتم و عهده‌دارش شدم» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۷۱۷). به همین دلیل، در بعضی از روایات از کلمه «ضمانت کردن خداوند» و در بعضی دیگر، از واژه «کفالت کردن خداوند» استفاده شده است. همانند گفتار رسول خدا ﷺ که فرمود: «هر که علم جوید، خدا عهده‌دار روزی او شود؛ من طلب العلم تکفل الله برزقه» (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۷۴۲).

به تناسب معنای لغوی، ضمانت در اصطلاح به معنای اشتغال ذمه به چیزی یا تعهد و التزام است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۲، ج ۵، ص ۱۵۲). البته آنچه از قرآن کریم به دست می آید این است که کفالت راجع به شخص و عهده دار بودن انسانی است؛ مثل «إِذْ يُلقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَنَّهُمْ يَكْفُلُ مَرِيْمَ» (آل عمران، ۴۴) و ضمانت به معنای عهده دار بودن و بر ذمه گرفتن مال است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۱۳۲). براساس این، در بحث حاضر، معنای مدنظر روایات از ضمانت و کفالت این است که خداوند متعال معیشت و زندگی مادی و مالی «طلاب/ دانش جویان» را برعهده گرفته است.

۲-۳. طالب العلم: مفهوم ترکیبی «طالب العلم/ دانش جو» حاوی دو واژه علم و طالب است. در بسیاری از کتب لغت عِلْم به «عَرَفَ» به معنای «شناخت»، ترجمه شده است (زبیدی، ۱۲۰۵ق، ج ۱۷، ص ۴۹۵؛ جوهری، ۱۳۷۶هـ، ج ۵، ص ۱۹۹۰). عِلْم ادراک حقیقت چیزی است که بر دو گونه است: اولی، ادراک ذات شیء است که متعدی به یک مفعول است و دیگری حکم کردن بر وجود چیزی با وجود چیز دیگر که برایش ثابت و موجود است یا نفی چیزی که از او دور و منفی است که دو مفعول می گیرد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۵۸۰). «طالب» از ریشه «طَلَبَ» به معنای تلاش کردن برای به دست آوردن یک چیز و گرفتن آن است (زبیدی، ۱۲۰۵ق، ج ۲، ص ۱۸۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۵۵۹) و در مجموع، «طالب علم» به کسی گفته می شود که برای شناخت یک مسئله تلاش می کند تا آن را به دست بیاورد.

کلمه «طالب العلم» یا «دانش جو» از کلمات مهمی است که نیاز به توجه دارد. براساس این، در بیانات رهبر معظم انقلاب می خوانیم: «دانش جو یعنی جوانِ طالب علمی که آینده در دست اوست. این خصوصیات، در کلمه دانش جو هست. دانش جو، یعنی جوان؛ چون دانش جویی، قهراً مربوط به دوران جوانی است. طالب علم بودن و جستجوی از دانش هم در کلمه دانش جو هست؛ چون فرض این است که آینده کشور، به سمت اداره علمی کشور پیش می رود دیگر؛ یعنی به سمت اداره عالمانه و منطبق بر موازین دانش پیش می رود و هر کشور و هر جامعه ای که علم و فهم و محاسبه دقیق، در همه شئون آن دخالت داشته باشد، وضعیتش بهتر است» (خامنه ای، ۱۳۷۶).

معمولاً به بخش اول این کلمه -یعنی «طالب» یا همان «جوینده»- توجهی نمی شود؛ در صورتی که با دقت نظر در این عبارت می توان فهمید: «طالب علم» شامل هر کسی که خود را در معرض علم قرار

داده نمی‌شود و شخص باید در راه رسیدن به علم تلاش کند و علم را طلب کند. این مسئله مانند فقیری است که در گوشه‌ای از خیابان نشسته تا دیگران به او کمک کنند و فقیری دیگری هم هست که به سمت افراد رفته و از آنها پول طلب می‌کند. در حالت دوم، شخص نسبت به انجام کاری اصرار می‌کند و به جای داشتن حالتی منفعل، حالتی فعال دارد. طبق آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد کلمه «طالب علم» شامل بعضی از طلاب علوم دینی می‌شود و همه آنها را دربر نمی‌گیرد.

گفتنی است که در روایات، واژه «علم» به صورت مطلق ذکر شده و به علم خاصی قید نخورده است که در نتیجه می‌تواند شامل هر علمی باشد؛ اما به دلیل وجود بعضی از روایات این احتمال وجود دارد که منظور از علمی که در روایات آمده، علوم به خصوصی مثل علوم دینی یا بعضی دیگر از علوم مثل علم طب است که در این صورت «تضمین روزی» مختص به طلب‌کنندگان همان علوم ویژه خواهد بود. نظیر این بحث در روایت «طلب العلم فريضة على كل مسلم» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۳۰) بین علما به وجود آمده که بعضی از آنها معتقدند: منظور از علمی که واجب است و در این روایت به آن اشاره شده صرف علوم دینی است. به عنوان مثال، ملاصدرا مراد از علم در این حدیث را علمی می‌داند که موجب کمال انسان است و به او در شناخت خود و شناخت پروردگار و معرفت انبیا و رسل و حجج الهی و شناخت آیات الهی (و روز قیامت) کمک می‌کند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۵). در نقطه مقابل برخی دیگر معتقدند: واژه علم در این روایت، اختصاصی به علوم دینی ندارد و به صورت کلی بر هر مسلمان واجب است که علمی را یاد بگیرد و اگر مختص به علم خاصی بود، در روایت به آن اشاره می‌شد (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۱۵۰-۱۵۵).

به نظر می‌رسد همان بحثی که در روایت «طلب العلم فريضة على كل مسلم» وجود داشت، در بحث حاضر نیز، جاری است؛ به این شکل که در پژوهش حاضر، اگر منظور از واژه «علم»، علم دینی باشد، تضمین معیشت صرفاً مخصوص جویندگان علوم دینی است و در غیر این صورت شامل تمامی «دانش جویان» می‌شود. البته در برخی روایات از واژه تفقه استفاده شده است که به علوم دینی انصراف دارد: «من تفقه فی دین الله کفاه الله تعالی ما أهّمه ورزقه من حیث لا یحتسب» (شهید ثانی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۶۰). از آنجایی که مورد مطالعه پژوهش حاضر طلاب علوم دینی هستند، طبعاً داخل در این حدیث هستند؛ زیرا در هر دو احتمال، علم دینی قدر متیقن از علم مدنظر روایات است.

۳-۳. رزق: کلمه «روزی» در فارسی معادل کلمه رزق در عربی است و زمانی که گفته می‌شود: «إِزْتَرَقَ الْقَوْمُ» یعنی ارزاق خود را گرفتند (ازهری، ۱۴۲۱ق، ج ۸، ص ۳۲۶). نصیب و بهره‌ای که به شخصی می‌رسد، گاه مقطعی بوده و گاه هم دائمی است. بعضی از مفسران سعی کرده‌اند معنای رزق را در فرض دائمی نبودن، عطا معنا کنند و بگویند اگر عطا مقطعی باشد، رزق به شمار نمی‌آید و براساس این، ایشان نقیض رزق را حرمان معنا کرده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۲۱؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۱۰۸). در مقابل، بعضی دیگر اشاره‌ای به دائمی بودن این روزی نداشته‌اند (جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۴، ص ۱۴۸۱ و راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۳۵۱).

رزقی که در روایات برای اهل علم تضمین شده است، باید از چند جهت بررسی شود. نخستین سؤالی که در مواجهه با این روایات پیش می‌آید، این است که رزقی که برای جوینده دانش تضمین شده چه نسبتی با تضمین شدن روزی تمام جنبندگان از طرف خداوند متعال دارد. برای تبیین این سؤال باید متذکر شد که در آیات و روایات این گونه آمده که خداوند روزی همه جنبندگان را تضمین کرده است. در قرآن کریم بر تضمین روزی همه جنبندگان تصریح شده است: «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا؛ هیچ جنبنده‌ای نیست، مگر اینکه روزی دادن به او بر گردن خداوند است» (هود، ۶). البته این تنها آیه‌ای نیست که خداوند متعال در آن به تضمین معیشت جنبندگان وعده داده و در آیات دیگری همچون آیات ۱۵۱ سوره انعام، ۳۱ سوره اسراء، ۱۳۲ سوره طه و ۶۰ سوره عنکبوت به این مسئله اشاره کرده است. در کنار آیاتی که ذکر آنها گذشت، روایاتی هم وجود دارد که بر تضمین شدن روزی آفریده‌ها از طرف خداوند متعال تأکید کرده است.

به عنوان مثال، در چند خطبه نهج البلاغه به این مسئله اشاره شده است: «مردم نان خورهای خداوند. خداوند روزی آنها را ضمانت و خوراکشان را مقدر کرده است» (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۲۴) و یا در خطبه‌ای دیگر می‌فرماید: «به این مورچه بنگرید که با آن همه کوچکی و ظرافت اندام که تقریباً به چشم نمی‌آید ... روزی اش تضمین شده و به فراخور حالش روزی او می‌رسد. خداوند منان و بخشنده از او غافل نیست و پروردگار جزادهنده او را نیز محروم نکرده است. اگرچه در دل تخته‌سنگی سیاه و خشک و یا در میان صخره‌ای سخت باشد» (همان ص ۲۷۰).

حال این سؤال پیش می‌آید که وقتی خداوند می‌فرماید: روزی اهل علم را تضمین کرده است، آیا منظور همان تضمینی است که برای همه جنبندگان وعده داده شده که در این صورت تفاوتی بین اهل علم

نیست و تذکر آن در احادیث از باب ذکر یکی از مصادیق تضمین شدن روزی جنبندگان است. احتمال دیگر این است که تفاوت‌هایی بین این دو تضمین وجود دارد و به‌دیگرسخن، آنچه از تضمین روزی برای «طلاب» در نظر گرفته شده، خاص‌تر از تضمینی است که برای بقیه جنبندگان در نظر گرفته شده است. اصولاً مباحث تضمین روزی پیرامون آیه ۲ و ۳ سوره طلاق «مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا * وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» شکل گرفته است. طبق یک برداشت این آیه اسباب طبیعی را نفی نمی‌کند. علی بن عبدالعزیز می‌گوید: امام صادق (علیه السلام) از حال و روز عمر بن مسلم پرسید. گفتم: تجارت را ترک کرده و به عبادت روی آورده است. با تعجب فرمود: آیا نمی‌داند بدون طلب دعا پذیرفته نمی‌شود! گروهی از اصحاب رسول خدا (صلی الله علیه و آله) پس از نزول آیه درب‌های خویش را بسته و به عبادت مشغول شدند. رسول خدا سراغ آنها را گرفت که چرا این‌گونه رفتار می‌کنند؟ گفتند: خداوند ارزاق ما را متکفل شده و ما نیز به عبادت روی آورده‌ایم. فرمود: هر کسی این کار را بکند، خواسته‌اش برآورده نمی‌شود. من از کسی که دهان به سوی خدا باز نماید و بدون کار و تلاش بگوید: خدایا روزی بده، نفرت دارم. «...إِنِّي لَا بُغْضُ الرَّجُلِ فَأَعِزَّاهُ إِلَى رَبِّهِ يَقُولُ ارْزُقْنِي وَيَتْرُكُ الطَّلَبَ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۱۹۲).

البته قرائت دیگری از آیه در برخی روایات منعکس شده است که به اسباب غیرطبیعی اشاره دارد. سدیر صیرفی می‌گوید: درحالی‌که کفش سفید به پا داشتیم بر امام صادق (علیه السلام) وارد شدم. فرمود: آیا این کفش‌ها را با آگاهی انتخاب کرده‌ای؟ گفتم: نه به خدا! فرمود: هر کس به دنبال کفش سفید وارد بازار شود، قبل از کهنه شدن آن مال «من حیث لا یحتسب» به دست می‌آورد. سدیر به ابونعیم گفت: قبل از کهنه شدن کفش صد دینار به دست آوردم (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۴۶۵).

فارغ از دلالت آیه بر اسباب غیرطبیعی در مورد سایر افراد، به نظر می‌رسد تضمین رزق برای جویندگان دانش، متفاوت از بقیه است و اگر در روایاتی که از نهج البلاغه گذشت به تضمین شدن روزی بعضی از حیوانات اشاره شده، صرفاً از باب مثال بوده است؛ اما اشاره به تضمین روزی جویندگان علم از باب مثال نبوده است؛ بلکه لحن این احادیث، لحن اختصاص یک امتیاز ویژه برای این قشر است.

به‌عنوان نمونه، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: کسی که صبح زود برای کسب دانش حرکت کند، ملائکه بر روی وی سایه می‌افکنند، در زندگی‌اش برکت داده می‌شود و از روزی‌اش کمبود حاصل نمی‌شود: «مَنْ غَدَا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ أَظَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ وَبُورِكَ لَهُ فِي مَعِيشَتِهِ وَلَمْ يَنْقُصْ مِنْ رِزْقِهِ» (شهید ثانی،

۱۴۰۹ق، ص ۱۰۳). مضمون روایت حاکی از اختصاص امتیاز ویژه برای طالب علمی است که به جای اشتغال روزمره وقت خود را برای کسب علم مصروف می‌دارد. افزون بر این، در یکی از روایات منسوب به رسول گرامی به خاص بودن تضمین معیشت طلاب نسبت به سایر جنبندگان تصریح شده است: «هَمانا خداوند روزی جوینده دانش را به گونه‌ای متمایز از دیگران کفالت نموده است: «أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ تَكَفَّلَ لِطَالِبِ الْعِلْمِ بِرِزْقِهِ خَاصَّةً عَمَّا صَمِنَهُ لِغَيْرِهِ» (شهید ثانی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۵۹).

با فرض پذیرش خاص بودن شیوه معیشت طلاب، یکی دیگر از سؤالاتی که درباره احادیث تضمین روزی طالب علم مطرح می‌شود، این است که احتمال می‌رود، مراد روایات از تأمین شدن روزی «طلاب»، صرف تأمین شدن رزق علمی یا معنوی شخص باشد؛ زیرا «از دیدگاه قرآن کریم تنها به امور مادی رزق و نعمت گفته نمی‌شود، بلکه شامل امور معنوی هم می‌شود» (عصیانی، ۱۳۸۶، ص ۱۳) و در کلام امیر مؤمنان هم به این نوع از رزق اشاره شده است: «قُلُوبٌ رَائِدَةٌ لِأَرْزَاقِهَا فِي مُجَلَّلَاتِ نِعْمِهِ وَ مُوجِبَاتِ مَنِّهِ وَ حَوَاجِرِ عَافِيَّتِهِ» (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۱۰).

براساس آنچه ذکر شد، روایات مورد بحث این گونه تفسیر می‌شوند که سایر افرادی که طالب چیزی هستند، معلوم نیست به آنچه می‌خواهند برسند؛ اما خداوند برای کسانی که علم را طلب می‌کنند، رسیدن به علم را تضمین کرده است. در نقطه مقابل این تفسیر از روایت، می‌توان گفت که منظور، تأمین شدن روزی «طالب علم» در تمامی شئون زندگی است که در نتیجه هم روزی علمی و هم رزق مادی او تأمین می‌شود. توجه به این دوگانه در کلام بعضی از استادان حوزه دیده می‌شود: «هم می‌شود این رزق خاص را به همان علم که یک رزق است، معنا کرد و هم به اینکه طالب علم در مسیر علمش، هزینه‌هایی لازم دارد. اگر دیگران باید وقتی را برای معاش خود صرف کنند، او هم برای معاش و هم برای آموزش و پرورش خود، نیاز به هزینه‌هایی دارد. حضرت حق، این هزینه‌ها را به مهر و علاقه خاصشان به روزی‌ای که برای عالم و متعلم در نظر گرفتند، کفایت می‌کند» (عباسی خراسانی، ۱۳۹۹).

منشأ به وجود آمدن این دو احتمال، در تفسیر کلمه «رزق» در روایت است. احتمال اول این است که گفته شود کلمه رزق در این روایت به صورت مطلق آمده و شامل همه رزق‌ها می‌شود؛ از طرفی دیگر می‌توان گفت: از آنجایی که صحبت در این روایت درباره علم بوده، از باب مناسبت حکم و موضوع این روایت مربوط به رزق علمی و معنوی است.

به نظر می‌رسد نمی‌توان یکی از دو احتمال را بر دیگری ترجیح داد و هردوی آنها محتمل هستند؛ اما با توجه به توصیه‌هایی که در بیانات علما دیده می‌شود، ظاهراً برداشت اکثر ایشان تضمین شدن تمامی امور زندگی طالب علم بوده است. یکی از قرائنی که می‌تواند مؤید برداشت اکثر علما باشد، روایت نقل شده از رسول خدا در منیه المرید است که حاوی عبارت «خَاصَّةً عَمَّا صَمِنَتْهُ لِغَيْرِهِ» است. شهید ثانی در شرح حدیث می‌نویسد: سایر مردم برای کسب روزی نیاز به تلاش دارند. طالب علم مکلف به انجام کار نیست؛ بلکه اگر حسن نیت و اراده مخلصانه داشته باشد، روزی وی خواهد رسید. سپس به تجربه زیسته خودش اسناد می‌کند که خداوند از زمان اشتغال به علوم دینی، حدود ۲۳ سال به نحو احسن زندگی وی را تأمین نموده است. «بمعنی آن غیره یحتاج إلى السعي على الرزق حتى يحصل غالباً و طالب العلم لا يكلفه بذلک بل بالطلب و كفاه مئونة الرزق إن أحسن النية و أخلص العزيمة. و عندی فی ذلک من الوقائع و الدقائق ما لو جمعته بلغ ما يعلمه الله من حسن صنع الله تعالى بی و جمیل معونته منذ اشتغلت بالعلم و هو مبادئ عشر الثلاثين و تسع مائة إلى یومی هذا و هو منتصف شهر رمضان سنة ثلاث و خمسين و تسع مائة و بالجملة فليس الخبر كالعيان» (شهید ثانی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۶۰).

شبهه تجربه زیسته شهید ثانی، شرح دقیق آموزه «تضمین معیشت» در میان طلاب، داستانی است که سید محمدباقر موسوی همدانی، مترجم المیزان، ابتدا از آیت‌الله شیخ مرتضی حائری یزدی شنیده و به علامه طباطبایی نسبت می‌دهد. موسوی مدعی است علامه داستان را تأیید کرده ولی بدون اطلاع وی در مقدمه المیزان منعکس می‌کند. «در سال‌هایی که در حوزه نجف اشرف مشغول تحصیل علم بودم مرتب از ناحیه مرحوم والد هم هزینه تحصیل به نجف می‌رسید و من فارغ‌البال مشغول بودم تا آنکه چند ماهی مسافر ایرانی به عراق نیامد و خرجی‌ام تمام شد، در همین وضع، روزی مشغول مطالعه بودم و دقیقاً در یک مسئله علمی فکر می‌کردم که ناگهان بی‌پولی و وضع روابط ایران و عراق رشته مطلب را از دستم گرفته و به خود مشغول کرد، شاید چند دقیقه بیشتر طول نکشید که شنیدم درب منزل را می‌کوبند؛ درحالی‌که سر روی دستم نهاده و دستم روی میز بود برخاستم و درب خانه را باز کردم. مردی دیدم بلندبالا و دارای محاسنی حنایی و لباسی که شباهت به لباس روحانی عصر حاضر نداشت. نه فرم قبایش و نه فرم عمامه‌اش، اما هرچه بود قیافه‌ای جذاب داشت. به محضی که

در را باز کردم سلام کرد و گفت: من شاه حسین ولی! پروردگار متعال می‌فرماید: در این مدت هجده سال، کی گرسنه‌ات گذاشته‌ام که درس و مطالعات را رها کرده و به فکر روزی‌ات افتاده‌ای!! آنگاه خداحافظی کرد و رفت.

من بعد از بستن در خانه و برگشتن به پشت میز تازه سر از روی دستم برداشتم و از آنچه دیدم تعجب کردم و چند سؤال برایم پیش آمد. اول اینکه، آیا راستی من از پشت میز برخاستم و به در خانه رفتم و یا آنچه دیدم همین‌جا دیدم؛ ولی یقین دارم که خواب نبودم. دوم اینکه، این آقا خود را به نام شاه حسین ولی معرفی کرد، ولی از قیافه‌اش برمی‌آید که گفته باشد شیخ حسین ولی، لکن هرچه فکر کردم نتوانستم به خود بقبولانم که گفته باشد: شیخ، از طرفی هم قیافه‌اش قیافه شاه نبود، این سؤال همچنان بدون جواب ماند تا آنکه مرحوم والد من از تبریز نوشتند که تابستان به ایران بروم. در تبریز برحسب عادت نجف، بین الطلوعین قدم می‌زدم روزی از قبرستان کهنه تبریز می‌گذشتم به قبری برخوردیم که از نظر ظاهر پیدا بود قبر یکی از بزرگان است، وقتی سنگ قبر را خواندم دیدم قبر مردی است دانشمند بنام شاه حسین ولی و حدود سیصد سال پیش از آمدن به در خانه، از دنیا رفته است. سؤال سومی که برایم پیش آمد تاریخ هجده سال بود که این تاریخ ابتدائش چه وقت بوده است؟ وقتی است که من شروع به تحصیل علوم دینی کرده‌ام؟ که من بیست و پنج سال است مشغولم، و یا وقتی است که من به حوزه نجف اشرف مشرف شده‌ام؟ که آن‌هم بیش از ده سال نیست پس ماده تاریخ هجده از چه وقت است؟ و چون خوب فکر کردم دیدم هجده سال است که به لباس روحانیت ملبس و مفتخر شده‌ام» (رک: علامه طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۵۴۸-۵۴۹).

۴. روش تحقیق

رویکرد پژوهشی در این تحقیق، مطالعه میدانی است و برای جمع‌آوری اطلاعات با طلاب مصاحبه شده است. برای تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده، مضمون آنها استخراج و مقوله‌بندی می‌شود. در ادامه مراحل طی شده به ترتیب زیر ذکر می‌شود.

۴-۱. جمع‌آوری اطلاعات: نگارنده برای طی کردن مرحله اول یعنی بررسی «تجربه زیسته طلاب از آموزه تضمین معیشت»، به منظور جمع‌آوری اطلاعات و کشف برداشت‌های محلی (رهیافت امیک)

و باورداشت‌ها، از فنون مختلف مردم‌شناختی؛ همچون مصاحبه، مشاهده مشارکتی و بررسی اسناد و مدارک بهره گرفته است. از این رو، پژوهش حاضر در بازه زمانی ابتدای پاییز ۱۴۰۲ تا انتهای پاییز ۱۴۰۳ طول کشیده است.

۴-۱-۱. مصاحبه همدلانه: در پژوهش‌های کیفی فنون مختلفی برای جمع‌آوری اطلاعات وجود دارد که یکی از مهم‌ترین آنها مصاحبه است. مصاحبه را می‌توان به گفتگو بین یک پژوهشگر و یک مطلع (کسی که احتمالاً اطلاعات جالبی درباره یک موضوع دارد) تعریف کرد (آسابرگر، ۱۳۹۸، ص ۳۰۲). در روش مصاحبه ما به اطلاعاتی می‌رسیم که نمی‌شود با مشاهده به آن دست یافت و باعث می‌شود محقق به‌خوبی اعماق و زوایای موضوع مطالعه را بکاود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۵، ص ۲۳۸). نگارنده برای یافتن تجربه زیسته طلاب علوم دینی و اینکه چه معنایی از «تضمین شدن معیشت» در ذهن آنها انعکاس پیدا کرده، ۳۰ مورد مصاحبه در مکان‌های مختلف از طلاب گرفته است. اکثر مصاحبه‌ها از طلابی گرفته شده که هم‌اکنون مشغول به تحصیل هستند و یا به‌تازگی فارغ‌التحصیل شده‌اند و در کنار این مصاحبه‌ها تعدادی مصاحبه هم از روحانیونی بوده است که دیگر مشغول به تحصیل نبودند و تجربه زیسته از پدیده داشته‌اند و مهم این است که افراد مصاحبه‌شونده این تجربه را داشته باشند. از این رو کרוسل می‌نویسد: «در یک مطالعه پدیدارشناسی ممکن است افراد در یک محل باشند یا نباشند. مهم این است که آنان باید افرادی باشند که همگی پدیده مورد مطالعه را تجربه کرده و بتوانند تجربه زندگی خود را به‌خوبی بیان کنند» (الوانی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۳۸).

برای اینکه نتایج تحقیق گویای مختصات تمام طلاب باشد، مصاحبه‌شوندگان از افراد متنوع -از لحاظ سن، مقاطع تحصیلی، میزان اهتمام به خواندن درس، تیپ ظاهری- استفاده شده است. به اقتضای موضوع، مصاحبه‌ها به‌صورت نیمه‌ساختاریافته انجام شده است که «در آن چهارچوب و ساختار سؤالات مشخص است. سؤالات باز و بسته در مصاحبه نیمه‌ساختارمند وجود دارد و پژوهشگر از اختیار لازم برای تغییر سؤالات برخوردار است» (ایمان، ۱۳۹۱، ص ۵۶).

۴-۱-۲. مشاهده: در این تحقیق افزون‌بر مصاحبه از روش مشاهده مشارکتی استفاده شده است. بعضی از اندیشمندان معتقدند: مشاهده مشارکتی باعث می‌شود پژوهشگر بتواند در محیط‌هایی که اطلاعات نادرست و حیل‌های بیشتری در محیط‌های اجتماعی از جمله سازمان‌ها به‌چشم می‌خورد،

جنبه‌های دقیق و محرمانه زندگی افراد را به دست آورد و با «وارسی عمیق» آنچه افراد مطالعه نمی‌توانند بر سر زبان بیاورند را کشف کند (داگلاس به نقل از: ایمان، ۱۳۹۱، ص ۱۶).

از آن جهت که نگارنده خود از طلاب حوزه علمیه بوده است و خودش مسئله طلب علم و رابطه آن با تضمین شدن روزی را در زندگی خود تجربه و از نزدیک مشاهده نموده است که طلاب حوزه‌های علمیه چگونه با مسئله تأمین معاش خود و طلب علم، نسبت برقرار می‌کنند.

۳-۱-۴. بررسی اسناد: برای اینکه بتوان تاریخچه شکل‌گیری آموزه تضمین معیشت و ابعاد گوناگون موضوع را بهتر شناخت، نیاز به بررسی اسناد نوشتاری و کار کتابخانه‌ای در این پژوهش بود. یکی از مسائلی که نیاز بود به صورت کتابخانه‌ای بررسی شود، مستندات آموزه تضمین معیشت جوینده دانش بود که براساس این، تمام روایات مربوط به این مسئله بررسی شد. همچنین، در بحث تجربه‌های نقل شده درباره زندگی علما و نظرات و توصیه‌های ایشان درباره شیوه تأمین معاش طلب‌کنندگان دانش، کتاب‌های مربوط به زندگانی علما و سایت‌های مرتبط با این زمینه بررسی شد. در نهایت تدوین چهارچوب مفهومی از بخش‌هایی بود که نیاز به بررسی کتابخانه‌ای عمیقی داشت که مورد پژوهش قرار گرفت.

۲-۴. تحلیل اطلاعات: در مرحله بعد از جمع‌آوری اطلاعات، باروش تحلیل مضمون، اطلاعات تحلیل می‌شود. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است. در این روش، داده‌های متنی پراکنده و متنوع به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌شود (کرسول، ۱۳۹۷، ص ۱۵۳). براساس این، مراحل ذیل طی شده است:

۱-۲-۴. مطالعه و پیاده‌سازی مصاحبه‌ها: در ابتدا تمام مصاحبه‌هایی که از افراد مختلف گرفته شده بود، تبدیل به متن شده و سپس در بین متن‌های پیاده‌سازی شده، مطالب مرتبط و همسو با هدف نهایی پژوهش استخراج شد. در نهایت، مطالبی استخراج شد که دارای معانی ذهنی هستند.

۲-۲-۴. کدگذاری اولیه: در بین جملات گزینش شده، کلماتی هستند که نشان‌دهنده وجود معانی نقش‌بسته در ذهن مخاطبان هستند که از طریق تداعی در کلام آنها جاری شده است. از کنار هم قرار دادن این کلمات و پیدا کردن ارتباط معنایی هریک از آنها با یکدیگر می‌توان به مفاهیم کلان و مضامین جهت‌دهنده دست یافت. براساس این، در مرحله اول این کلمات مشخص شد و زیر آنها خط کشیده شد تا از بقیه کلمات متمایز شود.

۳-۲-۴. کدگذاری ثانویه: بعد از جدا شدن کلماتی که نشان‌دهنده وجود معانی نقش‌بسته در ذهن مخاطبان هستند، باید جملات، خوشه‌بندی شوند که براساس این، جملاتی که با یکدیگر همسو هستند و به مفهوم سازمان‌دهنده اشاره دارند، کدگذاری مجدد می‌شوند تا ذیل یک مفهوم واحد جمع شوند. البته گاه در یک جمله دو یا چند کلمه وجود دارد که هر کدام باید ذیل یک مفهوم سازمان‌دهنده قرار گیرد که در این صورت، سعی می‌شود به حسب معنای غالب، جای‌گذاری شود.

۴-۲-۴. ترسیم شبکه مضامین: این بخش آخرین مرحله تحلیل اطلاعات است که در آن به سمت مدل مفهومی حرکت می‌کنیم که برای نیل به این مقصود باید از تیرهای فصول پیشین استفاده نمود تا مضامین فراگیر را استنباط و به معانی مشترک آموزه تضمین معیشت در اذهان طلاب حوزه‌های علمیه دست یافت.

۵. یافته‌های توصیفی

در این بخش عبارت‌های مرتبط با یک مفهوم واحد را ضمن تبدیل از حالت گفتاری به وضعیت نوشتاری، بدون هیچ توضیحی و برحسب بیشترین قرابت، دسته‌بندی کرده و تحت یک عنوان قرار می‌دهیم. برای سهولت انتقال مطالب به خواننده، زیر کلمات کلیدی و مهم خط کشیده شده است.

۵-۱. مضمون اعتقاد و باور

داشتن اعتقاد و یا عدم اعتقاد به این آموزه یکی از مضامین فراگیری بود که در کلمات طلاب دیده می‌شود که نشان می‌دهد نگاه طلاب به این مسئله به مثابه یک امر دینی است. به‌دیگرسخن، طلاب این آموزه را همانند بسیاری از آموزه‌های دینی - مثل اعتقاد به قیامت - می‌دانند که افراد یا به این خبر اعتقاد دارند و یا از قبول آن استنکاف دارند.

جدول ۱. مولفه ها و مستندات باور

مؤلفه ها	مستندات
باورداشت مثبت	«من عمیقاً به این مسئله ایمان دارم و در طول زندگی ام هر موقعی که به مشکل خوردم حل شده و جایی گیر نکردم». «من صددرصد قبول دارم؛ ازدواجم همین طور بوده و ماشین و خانه را همین گونه خریدم». «من هر دو حالت را (دنبال کار رفتن و درس خواندن صرف) را تجربه کردم. زمانی که خدا رسانده و زمانی که اعتقاد کم شده خدا کم رسانده است. منظورم از تحصیل، تحصیل کامل است. من اعتقاد دارم اگر به وظیفه ام عمل کنم، خدا به اندازه نیاز به من می رساند؛ ولی من این کار را نمی کنم و دارم کار می کنم.» «به نظر من خدا روزی همه چیز را تضمین کرده است. حتی سنگی که در خیابان است. ما که طلبه هستیم بیشتر از اینها باید اعتقاد داشته باشیم».
باورداشت منفی	«من حرف هایی که شهید ثانی گفته را قبول ندارم. این حرف ها از کنزالعمال گرفته شده و مربوط به صوفیان است». «این اصلاً عقلانی نیست که شخص بدون زحمت بخواهد معیشتش برسد. خدا هم می گوید: «لَئِنْ شِئْنَا إِلَّا مَا سَعَى» (نجم، ۳۹). «ما هم روی همین حساب باز کردیم؛ ولی به مشکل برخوردیم. الان هم نمی خواستیم شاغل بشوم، ولی یک سال هست وسایلم خانه پدرخانم هست و با هزار مشکل آنجا هستیم». «هیچ در زندگی من اصلاً این اتفاق صورت نگرفت. من این مسئله را آن گونه که علما می گویند، قبول ندارم. حتماً روزی دهنده خداست؛ ولی خدا می گوید از تو حرکت، از من برکت».

۵-۲. مضمون تجربه دینی

از کلمات فراگیر در مصاحبه های گرفته شده، کلمه «تجربه» است که نشان می دهد این مسئله صرفاً یک آموزه القاشده از روایات و دروس اخلاق نیست؛ بلکه در زندگی بخشی از طلاب نقش بازی کرده است. به دیگر سخن، استفاده از کلمه «تجربه» نشانگر این است که طلاب با آموزه تضمین معیشت درگیر بوده و تبدیل به تجربه زیسته آنها شده است.

جدول ۲. مولفه ها و مستندات تجربه دینی

مؤلفه	مستندات
تجربه مثبت	«من این مسئله را در زندگی خودم تجربه کردم. مدتی بود که در خانه شخصی زندگی می‌کردم، ولی عذر مرا خواست. هیچ پولی نداشتم، اما به تبلیغ رفتم. وقتی برگشتم یک هفته فرصت داشتم خانه را خالی کنم و هیچ پولی نداشتم که یک شب در هیئت توسل کردم. همان شب یکی از دوستان به گوشی من زنگ زد و گفت خانه نمی‌خواهی؟! یک خانه‌ای هست که فعلاً خالی است و نمی‌خواهیم بیا و در آن زندگی کن و الآن سه سال است که در آن خانه زندگی می‌کنم». «درست است که در زندگی سختی‌های زیادی برای ما پیش آمد؛ اما خداوند لطف کرد و به‌گونه‌ای حل شد». «زمانی که از کرمانشاه برای مصاحبه ورودی حوزه می‌خواستیم بیایم مشهد، حتی کرایه اتوبوس نداشتم. با خودم حساب کردم، ۱۵۰ هزار تومان برای سفرم لازم بود. شب نیمه شعبان بعد جشن مسجد، امام جماعت مسجد منو کنار کشید و گفت چون اسمم مهدی هست می‌خواهد عیدی بدهد! پاکتی داد و رفت. داخلش دقیقاً ۱۵۰ تومن پول بود. کسی از سفر من خبر نداشت». «برای من حداقل‌های زندگی - به‌گونه‌ای که ذهنم از مشغولیت‌های مالی خالی باشد - هم تأمین شد. من با همین شهریه طلبگی برای خود خانه گرفتم. برای همسرم طلا گرفتم. بهترین کادوها را تهیه کردم و این‌گونه نبود که چیزی از بقیه کمتر داشته باشم». «من هر وقت که صادقانه درس خواندم، خوب بود؛ اما هر وقت درس نخواندم نبود». «می‌خواستیم برای ادامه درس پیام قم. دوستم گفت: اینجا همه چیز گران است، اشتباه نکن! من به قم آمدم نه‌تنها ۸۰۰ هزار تومن به‌راحتی اجاره می‌دهم، بلکه بیشتر از شهر خودمان غذا و میوه و... می‌توانیم بخوریم. تازه چند تا وسیله خانه هم که قبلاً نداشتیم که الآن خریدیم». «از این قبیل «من حیث لایحتسبها» زیاد و عجیب برایم اتفاق افتاده. یک نمونه جالبش را می‌گویم. یک وقت برایم مهمان آمد، دستم خیلی خالی بود، شام را با وسایل توی یخچال هر طور بود درست کردیم، گفتند: شب می‌مانیم و نماز صبح می‌رویم حرم و بعد صبحانه می‌رویم. حتی پول خرید پنیر و کره هم نداشتم و هیچ‌وقت تا حالا اهل حساب دفتری نبودم. بعد نماز صبح با غصه داشتم از حرم برمی‌گشتم توی صحن جوادالائمه علیه السلام یک آقای میانسال صدا زد حاج آقا سؤال دارم، گفتم: بفرمایید، چند تا سؤال شرعی پرسید و من جواب دادم و بعد دست داد تا خداحافظی کند، دیدم مقداری پول تو دستم گذاشت، گفتم این چیه؟! گفت نذر کردم این پول را بدهم به طلبه‌ای که این سؤال‌ها را بلد باشد و من هم فقط اشک تو چشم‌هایم جمع شده بود و دیگر هیچ». «من درس می‌خواندم و بی‌منت تبلیغ می‌رفتم و خدا شاهده که تا به امروز لنگ نشدم و عجیب‌وغریب برام رسیده! البته بوده که گاهی کم می‌آوردم؛ ولی می‌دونستم خدا داره می‌بیند و برای خودم جهت تربیتی در نظر می‌گرفتم».

۵-۳. مضمون تضمین مشروط

در نگاه طلابی که اعتقاد به تأمین شدن روزی در صورت طلب دانش دارند، ضمانت روزی مشروط به امور دیگری هم هست که یک طلبه باید آن شرایط را فراهم کند؛ البته اعتقاد به مشروط بودن تضمین معیشت در نگاه همه یکسان نیست و هر طلبه‌ای شرطی غیر از آنچه دیگران می‌گویند را لازم می‌داند:

جدول ۳. مولفه‌ها و مستندات تضمین مشروط

مؤلفه‌ها	مستندات
جدیت و پرهیز از کم‌کاری	«یادم هست پایه چهار بودم، یخچال خونه خراب شده بود، وقتی همسرم با پیامک خبرم کرد خیلی کلافه شدم که حالا از کجا خرج تعمیرش را جور کنم توی همین فکرها بودم و خودخوری می‌کردم که اواسط کلاس، استاد یک مرتبه، رو به طلاب کلاس گفت: علامه حسن‌زاده می‌گویند: طلبه اگر از درسش کم گذاشت، یخچال خانه‌اش خراب می‌شود؛ یا مشکلی پیدا می‌کند و... من نزدیک بود دو تا شاخ وسط سرم سبز شود. به هیچ‌کسی هم حرفی نزده بودم! یک کم فکر کردم دیدم آره دو سه روزه هم از مطالعه کم گذاشتم هم از مباحثه. گفتم خدایا تو کمک کن، من درسم را می‌خوانم! رفتم خونه دیدم یخچال سالمه! به خانمم گفتم چیکارش کردی؟ گفت هیچی! به دلم افتاد بزمنش به برق شاید خودش درست شد و از اون روز هم تا حالا خراب نشده!» «اگر برای من تضمین معیشت اتفاق نیفتاد، من خودم را مقصر می‌دانم؛ گاهی از کار کم گذاشتم. گاهی برنامه‌هایی که داشتم با جدیت انجام ندادم».
توسل	«سال ۸۹ عروسی برادرم بود. لباس نداشتم، حساب شهریه هم صفر بود. از خانواده هم روی قرض گرفتن نداشتم. شب میبخت بود. به امیر مؤمنان (علیه السلام) توسل کردم، بعد چند دقیقه به دلم افتاد یک بار دیگر کارت رو بزنم دیدم ۳۰ هزار تومن واریز شده دقیقاً به اندازه به پیرهن خریدن بود جالب اینکه وقتی از رفقای طلبه از واریزی ۳۰ تومن پرسیدم گفتن ما خبر نداریم!» «یک روز همسرم گفت بریم حرم، منم فقط پول بلیت رفت رو داشتم، بهش چیزی نگفتم و اومدیم زیارت، موقع برگشت نشستیم تو خط واحد، هنوز مسافراش تکمیل نشده بود که پیاده شدم تا شاید آشنایی ببینم و ارزش پول بلیت بگیرم، رو به حرم کردم و به بی‌بی گفتم خودتون بهتر می‌دونید که فقط برای اومدن بلیت داشتم؛ همین موقع گوشیم زنگ خورد، یکی از آشناها از شهرستان بود، گفت به مناسبت عید غدیر ده هزار تومن برایت واریز کردم؛ درحالی که هنوز ده روز تا عید مونده بود، خوشحال رفتم سمت عابر بانک دوباره گوشیم زنگ خورد، یکی از رفقا بود، گفت پنج هزار تومان برایت واریز کردم، سه هزار تومن بابت بدهی، دو هزار تومن هم برای خودت واریز کردم. رسیدم به عابر بانک، درحالی که بیشتر از شهریه یک ماه پول در حسابم موجودی بود».

مؤلفه‌ها	مستندات
توکل	«بنده سال ۹۷ به لطف خداوند متعال ازدواج کردم شاید زمان ازدواج ۵۰ هزار تومان هم سرمایه نداشتم و این را هم می‌دانستم خانواده‌ام به‌خاطر وضعیت ضعیف اقتصادی نمی‌توانند حتی هزار تومان کمکم کنند، اما شاید به‌خاطر همان <u>توکی</u> که در دلم بوده، ولی من ازش غافل بودم! خداوند عنایت کرده و الآن سر خانه و زندگیمان هستیم با ۲ فرزند که فقط می‌تونم به <u>امام زمان</u> علیه السلام بگم ممنونم و خیلی شرمنده». « <u>توکل</u> به خدا شرط من در تأمین شدن روزی‌ام بوده است».
عمل به وظیفه	«تأمین رزق زمانی اتفاق می‌افتد که طلبه به <u>وظیفه</u> خودش عمل کند و زمانی شخص به وظیفه‌اش عمل کرده که بخشی از زندگی خود را برای تأمین معاش بگذارد». «نوکر باید نوکریش را کند و اگر دید که رزقش نمی‌رسد، در کرم اربابش شک نکند؛ بلکه در <u>انجام وظیفه</u> اش شک کند!» «آن چیزی که علما می‌گویند نیاز به <u>توکل</u> دارد که ما نداریم. همان‌طور که خداوند گفته که اگر امید به غیر از من ببندی، امیدت را ناامید می‌کنم، باید طلبه اعتقاد داشته باشد که خداوند روزی او را می‌رساند. البته <u>عمل به وظیفه</u> هم هست که برای طلبه، این وظیفه، خوب درس خواندن است».
لباس روحانیت	«زندگی طلبه با سه چیز برکت پیدا می‌کند: ازدواج، <u>تلبس</u> و بچه‌دار شدن. سال ۱۳۹۸ بچه‌ام شش ماهه به دنیا اومد بچه‌ای که بیست میلیون تومان خرج کرده بودم نمود و از دنیا رفت بعد تولدش، آهی در بساط نداشتم خرج بیمارستان و دارو از کسی قرض گرفتم برای رفتن به خانه پول تا کسی نداشتم، ولی عجیب مولایم معجزه کرد».
تقوا	«یک نکته هم بگویم. خدا گفته است که اگر ما <u>تقوا</u> پیشه کنیم، از برکات آسمان و زمین ما را بهره‌مند می‌کند، خب شاید بشود گفت گاهی که خیلی دستان تنگ می‌شود. شاید یک دلیلش این است که <u>تقوای مدنظر</u> را نداریم».
قناعت	«تأمین شدن معاش، بستگی به خود انسان دارد. من گاهی در سرم می‌افتد که چیزی را بخرم؛ اما باید <u>قناعت</u> هم در کنارش باشد».

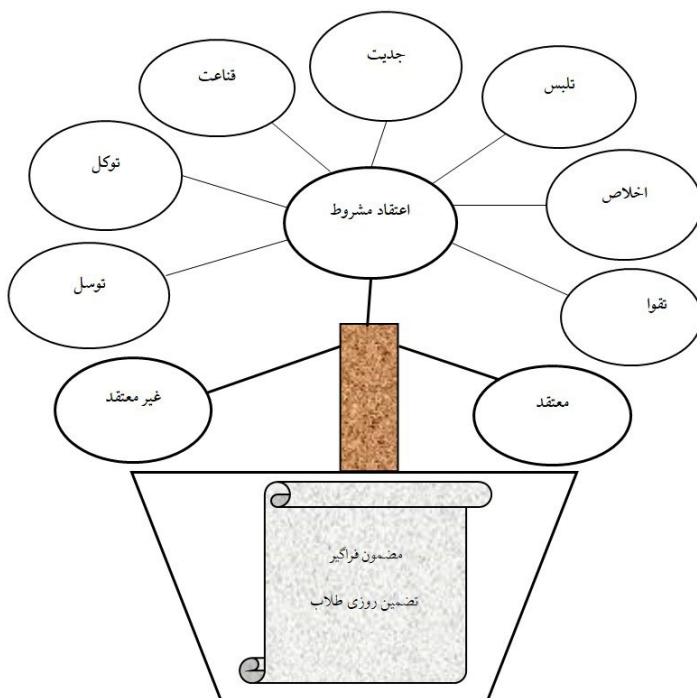
۵. تحلیل نهایی و جمع‌بندی

مضمون‌های مندرج در پاسخ طلاب به سؤالات مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که همان اختلاف برداشت از احادیث مرتبط با تضمین معیشت، در تجربه زیسته طلاب بازتاب یافته است. طلاب گرچه نسبت به ابعاد موضوع تضمین معیشت، باهم اختلاف نظر داشته و هرکدام از یک منظر به موضوع نگاه می‌کنند؛ اما در عین حال می‌توان با در نظر گرفتن اشتراکاتی که در بین دیدگاه‌ها وجود دارد، آنها را به گونه‌های مختلفی تقسیم نمود.

به لحاظ باورداشت به «تضمین روزی» طلاب دو گونه «معتقد» و «غیرمعتقد» تقسیم می‌شوند. باورمندان به تضمین معیشت طلاب، در اکثر موارد باورهای خویش را به تجربه‌های زیسته دوران طلبگی مستند می‌کنند. بنابراین، یک نوع قرابت ذهنی بین تجربه دینی و باورداشت برقرار است. به نظر می‌رسد طلاب حوزه‌های علمیه قم تجربه‌های متفاوتی از آموزه تضمین معیشت جوینده دانش دارند. تعداد قابل توجهی از طلاب تجربه مثبتی از این آموزه داشته‌اند و معتقدند: خداوند متعال به سبب اینکه آنها به تحصیل و امور طلبگی مشغول‌اند، معیشت آنها را تأمین کرده است. در نگاه غالب این افراد، شیوه تأمین شدن نیازهای روزمره‌شان به گونه‌ای بوده که محاسبه نمی‌کردند و به عبارت دیگر «من حیث لایحتسب» بوده است. البته در نگاه این دسته از طلاب رسیدن رزق و تأمین شدن معاش اصلاً به معنای نداشتن مشکل و زندگی مرفه نبوده است؛ بلکه اکثر ایشان وعده الهی به تأمین معاش را، به فراهم شدن حداقل‌های زندگی تفسیر می‌کردند و اینکه ممکن است در برهه‌هایی از زندگی دچار مشکل شوند.

یکی از چالش‌هایی که افراد معتقد به آموزه تضمین معیشت با آن مواجه هستند، این است که طلبه‌های درسخوانی در حوزه هستند که با مشکلات مالی فراوانی مواجه‌اند و این مسئله در بدو امر با آموزه مذکور همخوانی ندارد. مسئله مشکل مالی فراوان، فقط چیزی نیست که امروزه در زندگی طلاب دیده شود و طبق گزارش‌های متعدد وجود این مسئله در علما هم دیده می‌شود. به تناسب تقارن معنایی بین «باور» و «تجربه» طلاب معتقد برای تصحیح تجربه زیسته خویش از تضمین معیشت، ضمانت را به مؤلفه‌هایی مانند «جدیت در تحصیل و طلب دانش»، «عمل به وظیفه»، «توکل»، «توسل به خدا و اولیاء»، «تلبس به لباس روحانیت»، «تقوای الهی»، «اخلاص» و «قناعت» مشروط نموده‌اند.

در نقطه مقابل این دسته از طلاب باورمند، افرادی هستند تجربه منفی از این آموزه داشته‌اند و معتقدند: این روایات یا از اساس نادرست بوده یا اینکه درست معنا نشده‌اند. البته گونه دیگری از طلاب نیز هستند که گرچه به این آموزه اعتقاد دارند، به آن اعتماد نمی‌کنند و خودشان به دنبال کار می‌روند؛ زیرا فکر می‌کنند مقدار رزقی که از طرف خداوند می‌رسد حداقلی است. در ذهن این دسته از طلاب، کلماتی مانند «عدم فرق بین طلبه و غیرطلبه»، «لزوم کار کردن»، «حداقلی بودن تضمین روزی» و «عدم اعتقاد به این آموزه» نقش بسته است. در جمع‌بندی نهایی می‌توان مضامین مندرج در اظهارات طلاب را براساس واژگان کلیدی، به صورت زیر ترسیم نمود.

شکل ۱. نمودار شماتیک مولفه ها و مضامین

منابع

※ قرآن کریم

- آسابرگر، آرتور (۱۳۹۸). روش های پژوهش در رسانه ها و ارتباطات. ترجمه احسان شاه قاسمی و محمدرضا نیرو. چاپ دوم. تهران: جهاد دانشگاهی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). من لا یحضره الفقیه، مصحح: غفاری، علی اکبر. چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة، تحقیق عبدالسلام محمد هارون. قم: مکتب الإعلام الإسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب. چاپ سوم. بیروت: دار صادر.
- ازهری، محمد بن احمد (۱۴۲۱ق). تهذیب اللغة. چاپ اول. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۹۱). روش شناسی تحقیقات کیفی. چاپ دوم. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)، چاپ چهارم، تهران: دنیای دانش.
- جزائری، سید نعمت الله. (۱۴۲۹ق). الأنوار النعمانية فی بیان معرفة النشأة الإنسانية. بیروت: دار القاری.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ق). الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة (چاپ اول). بیروت: دار العلم للملایین.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۵). مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. چاپ ۲۱، تهران: سمت.
- خطیب بغدادی، احمد بن علی. (بی تا). تاریخ بغداد. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. چاپ اول. بیروت: دارالقلم.
- زبیدی، مرتضی (۱۲۰۵). تاج العروس. چاپ اول. بیروت: دارالفکر.
- سید ابن قطب، حسین شاذلی (۱۳۸۷). فی ضلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل. چاپ دوم، تهران: احسان.
- شجری جرجانی، یحیی بن حسین. (۱۴۲۴ق). الأمالی الخمیسیة. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). نهج البلاغة (للصبحی صالح)، مصحح: فیض الإسلام. چاپ اول، قم: هجرت.

- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۰۹). منیة المرید، مصحح: مختاری، رضا. چاپ اول، قم: مکتب الإعلام الإسلامی.
- صاحب، اسماعیل بن عباد (۱۴۱۴ق). المحيط فی اللغة، تحقیق محمد حسن آل یاسین. چاپ اول، بیروت: عالم الکتب.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۶). شرح اصول کافی. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق محمد جواد بلاغی. چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو.
- عاملی، شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۳ق). مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، اول، گروه پژوهش مؤسسه معارف اسلامی، ۱۵ ج، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.
- عصیانسی، علیرضا (۱۳۸۶). تفسیر موضوعی رزق و رزاق از منظر قرآن. چاپ اول. قم: انتشارات بوستان دانش.
- علامه طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- غرویانی، محسن (۱۳۷۷). بررسی وضعیت معیشتی و شهریة طلا. (مصاحبه با مجله پیام حوزه، فصل زمستان، شماره ۲).
- فضل الله، سید محمدحسین (۱۴۱۹). تفسیر من وحی القرآن. چاپ دوم. بیروت: دارالملاک للطباعة والنشر.
- قرشی، علی اکبر (۱۴۱۲ق). قاموس قرآن. چاپ ششم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- قضاعی، محمد بن سلامه. (۱۴۰۶ق). مسند الشهاب. بیروت: مؤسسه الرسالة.
- کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۵). مقدمه‌ای بر روش پژوهش ترکیبی، ترجمه احمد عابدی و امیر قمرانی. چاپ اول. اصفهان: کاوشیار.
- کریمی، حسین، و میرزایی، احمد (۱۴۰۰). دسترنج: پژوهشی در تبیین وضعیت مطلوب معیشتی و کسب و کار طلاب با رویکرد روایی. مشهد: آوای کتاب پردازان.

- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق). الکافی (ط- الإسلامية)، مصحح: غفاری علی اکبر و آخوندی، محمد. چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). مجموعه آثار. جلد ۲۴، چاپ چهارم، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۷). مشکل اساسی در سازمان روحانیت. تهران: مؤسسه انتشارات صدرا.
- نجفی، وحید (۱۳۹۷). نظام اقتصادی سازمان روحانیت: آسیب‌ها و راهکارها. چاپ اول، تهران: مکتب اندیشه.
- الوانی، مهدی، آذر، عادل، و دانایی‌فرد، حسن (۱۳۹۵). روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. چاپ اول. تهران: صفار.
- هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۸۲). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (علیهم‌السلام). چاپ اول. قم: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (علیهم‌السلام).

منابع اینترنتی:

- باقری بنابی، مجید. (بی‌تا). *معیشت طلاب*. حوزه علمیه حضرت ولی عصر (علیه‌السلام) بناب. بی‌تا: B2n-ir/f65324
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۶). بیانات در دیدار اعضای بسیج دانشجویی دانشگاه تهران (۱۱ بهمن). دریافت‌شده در تاریخ ۱۴۰۳/۰۴/۱۰، از <https://khl.ink/f/24650>
- شاه‌آبادی، نصرت‌الله. (۱۳۹۵). سخنرانی در جلسه ماهیانه طلاب و فضلاء اردکانی مقیم قم. [گزارش شده در چهارشنبه ۲۹ اردیبهشت ۱۳۹۵]. قم. گزارش شده توسط پایگاه خبری رسانه‌وز.
- عباسی خراسانی، هادی (۱۳۹۹). درس خارج فقه. درس ۱۹ بهمن. دریافت‌شده در تاریخ ۱۴۰۳/۰۱/۱۸، از سایت: https://eshia.ir/feqh/archive/text/Abbasi_Khorasani/Feqh2/99/991119/Default.htm

English References

- * the Holy Quran
- Al-Amili, A. S. (1992). Masalik al-Afham ila Tanqih Sharayi' al-Islam (1st ed.). Qom: Islamic Ma'arif Foundation. (Original work published 1413 AH)
- Al-Azhari, M. b. A. (2000). Tahdhib al-Lughah (1st ed.). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. (Original work published 1421 AH)

- Al-Jawhari, I. b. H. (1957). *Al-Sihah: Taj al-Lughah wa Sihah al-Arabiyyah* (1st ed.). Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin. (Original work published 1376 AH)
- Al-Jazaeri, S. N. (2008). *Al-Anwar al-Nu'maniyyah fi Bayan Ma'rifat al-Nash'ah al-Insaniyyah*. Beirut: Dar al-Qari. (Original work published 1429 AH)
- Al-Khatib al-Baghdadi, A. b. A. (n.d.). *Tarikh Baghdad*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Al-Kulayni, M. b. Y. (1987). *Al-Kafi* (4th ed.). (A. A. Ghaffari & M. Akhondi, Eds.). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. (Original work published 1407 AH)
- Allamah Tabatabai, M. H. (1995). *Al-Mizan* (5th ed.). (S. M. B. Musawi Hamadani, Trans.). Qom: Islamic Publications Office. (Original work published 1374 SH)
- Al-Quda'i, M. b. S. (1986). *Musnad al-Shihab*. Beirut: Al-Risalah Foundation. (Original work published 1406 AH)
- Al-Raghib al-Isfahani, H. b. M. (1992). *Mufradat Alfaz al-Quran* (1st ed.). Beirut: Dar al-Qalam. (Original work published 1412 AH)
- Al-Sahib, I. b. A. (1993). *Al-Muhit fi al-Lughah* (1st ed.). (M. H. Al-Yasin, Ed.). Beirut: Alam al-Kutub. (Original work published 1414 AH)
- Al-Shahid al-Thani, Z. b. A. (1989). *Munyat al-Murid* (1st ed.). (R. Mokhtari, Ed.). Qom: Islamic Al-Alam Office. (Original work published 1409 AH)
- Al-Shajari al-Jurjani, Y. b. H. (2003). *Al-Amali al-Khamisiyyah*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. (Original work published 1424 AH)
- Al-Sharif al-Radi, M. b. H. (1993). *Nahj al-Balaghah* (1st ed.). Qom: Hijrat Publications. (Original work published 1414 AH)
- Al-Tabarsi, F. b. H. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran* (3rd ed.). (M. J. Balaaghi, Ed.). Tehran: Nasir Khosrow Publications.
- Alvani, M., Azar, A., & Danaeefard, H. (2016). *Qualitative Research Methodology in Management: A Comprehensive Approach* (1st ed.). Tehran: Safar Publications.
- Al-Zabidi, M. (1790). *Taj al-Arus* (1st ed.). Beirut: Dar al-Fikr. (Original work published 1205 AH)
- Asa Berger, A. A. (2019). *Media and Communication Research Methods* (2nd ed.). (E. Shahghasemi & M. R. Niroo, Trans.). Tehran: Jihad Daneshgahi Publications. (Original work published 1398 SH)

- Asiyani, A. R. (2007). Thematic Interpretation of Rizq and Raziq from the Perspective of the Quran (1st ed.). Qom: Bustan Danesh Publications.
- Creswell, J. W. (2016). An Introduction to Mixed Methods Research (1st ed.). (A. Abedi & A. Qamarani, Trans.). Isfahan: Kawoshiyar Publications. (Original work published 1395 SH)
- Fadlallah, S. M. H. (1998). Tafsir Min Wahy al-Quran (2nd ed.). Beirut: Dar al-Malak for Printing and Publishing. (Original work published 1419 AH)
- Ghoroooyan, M. (1998). Investigating the Livelihood Situation and Seminary Stipend. (Interview with Payam-e Hawzah Magazine, Winter, No. 2).
- Hafez Nia, M. R. (2016). An Introduction to Research Methods in Humanities (21st ed.). Tehran: SAMT Publications.
- Hashemi Shahroudi, M. (2003). Fiqh Encyclopedia According to the School of Ahl al-Bayt (1st ed.). Qom: Islamic Jurisprudence Encyclopedia Foundation.
- Ibn Babawayh, M. b. A. (1992). Man La Yahduruhu al-Faqih (2nd ed.). (A. A. Ghaf-fari, Ed.). Qom: Islamic Publications Office. (Original work published 1413 AH)
- Ibn Faris, A. b. F. (1984). Mu'jam Maqayis al-Lughah. (A. M. Harun, Ed.). Qom: Islamic Al-Alam Office. (Original work published 1404 AH)
- Ibn Manzur, M. b. M. (1993). Lisan al-Arab (3rd ed.). Beirut: Dar Sadr. (Original work published 1414 AH)
- Iman, M. T. (2012). Qualitative Research Methodology (2nd ed.). Qom: Hawzah and University Research Center.
- Karimi, H., & Mirzaee, A. (2021). Dastranj: A Study on Explaining the Desirable Livelihood and Business of Seminarians with a Narrative Approach. Mashhad: Avaye Ketab Pardazan.
- Motahari, M. (2010). Collected Works (Vol. 24, 4th ed.). Tehran: Sadra Publications.
- Motahari, M. (2018). The Fundamental Problem in the Clergy Organization. Tehran: Sadra Publications.
- Najafi, V. (2018). The Economic System of the Clergy Organization: Challenges and Solutions (1st ed.). Tehran: Mokse Andisheh.
- Payandeh, A. (2003). Nahj al-Fasahah (4th ed.). Tehran: Donyaye Danesh.
- Qureshi, A. A. (1992). Qamus al-Quran (6th ed.). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. (Original work published 1412 AH)

- Sadr al-Din al-Shirazi, M. b. I. (1987). Sharh Usul al-Kafi. Tehran: Ministry of Culture and Higher Education.
- Sayyid Qutb, H. S. (2008). Fi Zilal al-Quran (2nd ed.). (M. Khorramdel, Trans.). Tehran: Ehsan Publications. (Original work published 1387 SH).

Online Resources

- Abbasi Khorasani, H. (2020). External Fiqh Course. Retrieved April 6, 2024, from https://eshia.ir/feqh/archive/text/Abbasi_Khorasani/Feqh2/99/991119/Default.htm
- Bagheri Banabi, M. (n.d.). The Livelihood of Seminarians. Retrieved from B2n.ir/f65324
- Khamenei, S. A. (1997). Statements in a Meeting with Basij Students of Tehran University. Retrieved July 1, 2024, from <https://khl.ink/f/24650>
- Shah-Abadi, N. (2016). Speech at the Monthly Meeting of Ardakan Seminarians and Scholars Residing in Qom. Reported by Rasaneh News Agency.